

Bakos Áron

Testet öltő módszerek: tapasztalat és etnográfia

A kertész kezéről gondolkodom. Mit érint meg? Egy szerető, várakozó, türelmes kéz.
Megérinti, ami még nincs ott. A messzeséget őrzi. Ebben áll boldogsága.

Byung-Chul Han¹

A tanulmány megírására készülve egy népszokás nyomába próbáltam eredni. Meglepetésemre, a néprajzi szakirodalomban nemigen találtam róla feljegyzéseket, noha egy jól ismert, feltehetőleg az egész nyelvterületen elterjedt kulturális jelenségről van szó. E hiányt mintegy pótolva, személyes élményekre támaszkodva, a szokást a következőképpen foglalhatom össze.

Nagyjából augusztus első napjaitól kora szeptemberig gyakorolják. Résztevői inkább, de nem kizárólag, férfiak. Az összetett cselekvésnek egyszerre vannak gazdasági és a nemi identitással kapcsolatos vonatkozásai, de ha a klasszikus néprajztudományi tematikákban gondolkozunk, akkor elsődlegesen mégis a táplálkozás és a gazdálkodás kérdéseit érinti. Címzavakban pedig talán így lehet röviden összefoglalni:

Dinnye vásárlás a piacon. A mögöttes valóság elzárt. Az első próba a szemé. Felmér méretet, formát, színt. Pásztáz hibát és sérülést. A benyomás felszínes. A külső milyenség a belső minőség csalóka képe. A kéz fogást keres. Átfogat, válogat, kiemel. Erőpróba, izommunka, finom tapintat és súlyos csapás. Fülelés és figyelem. Folytat és újrakezd, elpártol vagy kitart. Új szereplő és külső eszköz. Villan a kés, a titok feltárul. Szaglás és ízlelés, elégedettség és fizetés. A rítus vége.

Az eseménysornak piacokon járva a mai napig tanúi lehetünk, bár kétségtelen, hogy a lékelés szokása mintha visszaszorult volna. Mindenesetre az ideáltipikus modell egy olyan tapasztalatot ír le, amelyet az öt érzék összjátéka szervez. A jelenetben a legkisebb szerep talán éppen a látásnak jut, noha jelentősége a modernitásban általában felértékelődik, és a tapintás szerepét sok szempontból háttérbe szorítja egy taktilis ingerekben szegényebb, sterilebb világban.²

A dinnyék válogatásából, tapogatásából, paskolásából álló eseménysorban azonban nemcsak a látás, de mintha a beszéd is háttérbe szorulna. Legalábbis mintha nehéz lenne verbálisan kifejezni, hogy pontosan mit is keres az ember, milyen választ, hatást kíván kiváltani, milyen jelekből tudja leolvasni, megfejteni, dekódolni a dinnye érettségét, frissességét, édességét. A tapasztalat ugyanis elsősorban testi, fizikai, s nem feltétlenül verbalizálható. Az átvétel, az elsajátítás kulturális kódja pedig sokkal inkább a megfigyelésé mint a meghallgatásé, a testi utánzásé semmint a tudatos tanulása. Az elvont, absztrahálható, tisztán szellemi tudás helyett konkrét, testi, eseti tapasztalat.

¹ Byung-Chul Han 2022: 74.

² Classen 2012: 164–165; Stoller 1989: 7.

A hasonló kérdések, úgymint a különböző érzékszervek kulturális szerepe, a tisztán kognitívától eltérő tudásformák, a személyes és személyközi tapasztalatok megragadásának módszertani és elméleti kérdései régóta foglalkoztatják a néprajzkutatókat, antropológusokat. A következőkben röviden bevezetem, összefoglalom és interpretálok azt a módszertani, szemléletbeli fordulatot, amely az (európai) antropológiában az elmúlt néhány évtizedben jelentkezett, és a fentihez hasonló jelenségeket helyezi előtérbe, illetve más fénytörésbe. A rövid összefoglalás célja értelemszerűen nem lehet ennek a szerteágazó, nem minden tekintetben ellentmondásoktól mentes vagy bármilyen értelemben egységes szemléletmódnak a kimerítő bemutatása.³ Célom elsődlegesen a fontosabb kérdéskörök áttekintése, az alapproblémák körvonalazása. A rövid bevezető tehát reagál a magyar nyelvű szakirodalom recepciós hiányosságaira, de nem pótolja ezeket. Ehelyett csak bevezeti azokat az elméleti kérdéseket, melyek a saját kutatásomat megelőlegezték, vagyis mintegy felvezeti azt az interpretációs utat, amelyet a dolgozat következő nagyobb tartalmi egységében, saját terepmunkám tapasztalatai alapján bejárok. Összességében tehát a célom nem más, mint hogy vázlatos térképet adjak ehhez az értelmezési ösvényhez, s demonstráljam hogyan vezethet az ismerős néprajzi jelenségek ismeretlen oldalához.

AZ ÉRZÉKSZERVERI FORDULAT

A dinnyéknek a mindennapi életből ellesett példájával az antropológiának a nyolcvanas évek végén jelentkező érzékszervi fordulatát (*sensory turn*)⁴ próbáltam megfoghatóbb közelségbe hozni. Fontos leszögezni, hogy fordulatról, s nem irányzatról vagy iskoláról van szó, így az egyes fogalmak használata és jelentése, a behatárolás és a besorolás kérdése korántsem egyértelmű.⁵ Az irányzat első megközelítésben tulajdonképpen nem is jelöl mást, mint azokat a (sokszor párhuzamosan megjelenő) módszertani felismeréseket, melyek a különböző érzékszerveknek a fontosságát, és a vizsgálatokba való bevonásukat szorgalmazzák.⁶ Az etnográfiai gyakorlatban így tölt be központi, a kutatások során módszertani kiindulási alapot a tapasztalatokat és tudásokat szerző test, és a testi vagy testet öltő (*embodied*), valamint az alternatív érzékszervi síkon létrejövő, közvetített tapasztalat. Egyúttal pedig kritika tárgyává válik az ezek bevonását elmulasztó megközelítések távolságtartó, „vizuális intellektualizmusa”.⁷

Második megközelítésben azonban, ha csak Thomas Csordasnak – az imént idézett – klasszikussá vált szövegéből indulunk ki,⁸ akkor is szembetűnővé válhat, hogy a módszertani szemlélet- és fókuszváltás nem merül ki az érzékszervi tapasztalatok előtérbe helyezésében. A változásnak önmagán túlmutató jelentősége, következményei vannak.

³ vö. Pink 2015: 9–10; Schnegg 2023a: 136–141.

⁴ Pink 2015.

⁵ vö. Pink 2015: 9–11.

⁶ Pink 2015: 7.

⁷ Csordas 1993: 135–136; Herzfeld 2008: 441; Pink 2015: 28; Stoller 1989: 8.

⁸ Csordas 1993.

Ha csak a módszertani kérdések szintjén maradunk, akkor is számolnunk kell azzal, mit von maga után, ha a testet nem pusztán a kultúra tárgyaként, hanem egzisztenciális minőségében helyezük előtérbe.⁹ Erre a szemléletváltásra utal a szomatikus figyelem fogalma (*somatic mode of attention*),¹⁰ ha a test alanyisága felől, mintegy ebből a belső, testileg átélt pozícióból tekintünk ki a jelenségek világára: ezért vonhatja be maga Csordas is a saját élményeit az elemzésébe.¹¹

A szenzorális etnográfia ilyen értelemben kapcsolódik az autoetnográfiahoz, „a megélt interakciók, a részvételi tapasztalatok és a testet öltött tudásnak” az akadémiai törzsszövegbe való inkorporálásához.¹² Az autoetnográfia a korábban érvényes szövegírási gyakorlatokkal szemben definiálja magát, kritikája arra a hagyományra irányul, amely az ént mintegy kettébontotta; az én, a személyes, a tapasztalati, a naplók privát közegébe vagy az akadémiai szóbeli kultúrába szorult vissza,¹³ így a *terep* (személyes) tapasztalata és a *kutatás* (akadémiai) kérdésfelvetése kettévált.¹⁴ Ezzel szemben az autoetnográfia a személyes narratívumokat és tapasztalatokat emancipálja,¹⁵ az akadémiai szövegközlés szintjére emeli. Kétségbe vonják a neutrális, távolságtartó módon lefolytatható kutatások létjogosultságát, és ezzel szemben a dialógusba lépés képességét helyezik előtérbe.¹⁶ A nem feltétlenül könnyen vagy nem bevett módon verbalizálható,¹⁷ a vizsgálat tulajdonképpen tárgyává előlépő testi tapasztalatot az etnográfus a saját megélésén keresztül hangosítja ki, a szövegben a társadalmi, tárgyi és normatív struktúrák az első személyű perspektíván keresztül tárulnak fel.¹⁸ A saját test – a maga alanyiságában – ekképp mintegy médiumává, eszközévé válik a kutatásnak.

Még mindig Csordas programadó tanulmányánál maradva, a második, az előzőhöz szorosan kapcsolódó pont három dichotómia érvényét számolja fel: a test és az elme, az alany és a tárgy, az én és a másik szigorú megkülönböztetését.¹⁹ Előbbinél maradva, ha szigorú elválasztásban gondolkozunk, akkor tulajdonképpen már a testi vagy testet öltő tudás (*embodied knowledge*) is egy oximoron, hiszen a tudást konvencionálisan szelleminek tételezzük, „helye” pedig nem a test, hanem az elme. Ezzel szemben a hasonló kutatások rámutatnak, hogy a „test nem pusztán az elme által értelmezett és/vagy irányított tapasztalatok és cselekvések helye, hanem önmagában is a tudás és az ágencia forrása”.²⁰ A látszólagos ellentmondást tehát a nyugati episztemológiák le-

⁹ Bondea 2023: 87.

¹⁰ Csordas 1993.

¹¹ Csordas 1993: 145.

¹² Okely 1992: 2.

¹³ Esetleg a kettő sajátos hibridébe, a visszatekintő jellegű, szakmai interjúkba.

¹⁴ Okely 1992: 3–11.

¹⁵ Judith Okely visszaemlékezésében felidézi, hogy a módszer elfogadtatása milyen ellenállásokba ütközött (Okely 2022.). Az egyik kritikus pont, az elutasítás alapja a nárcizmus kérdése volt: a hasonló vállalkozások inkább a kitarulkozás mint a feltárás eszközei (*exhibitory than exploratory*)? (Okely 1992: 2)

¹⁶ Jackson 1996: 8–9.

¹⁷ Feder-Nadoff 2021: 104–105; Herzfeld 2008: 431; Pink 2015: 164.

¹⁸ Schnegg 2023b: 87.

¹⁹ Csordas 1993: 149.

²⁰ Pink 2015: 26.

bontásával, illetve a fogalmak történeti, kulturális beágyazottságának bemutatásával oldják fel.²¹ Így például Ewa Klekot egészen az ókori görögökre vezeti vissza a fenti disztinkciót, s a *mētis* fogalmát beemelve értekeznek a kézművesek testi, non-verbális, az absztrahálás minden formájának ellenálló,²² tehát szituatív, s éppen ezért periférikus tudásáról.²³ Ezáltal – tűnjön bármennyire is ellentmondásosnak egy hasonló tudományos célkitűzés – számos, ide sorolható kutatásban a tudásnak egy olyan formája kerül középpontba, amely „alapjában véve ellenáll az autoritással felruházott szöveggé való alakításnak”.²⁴

Végül az előző bekezdésben már utaltam az utolsó, Csordas tanulmánya kapcsán érintendő pontra, az alany és a tárgy, az én és a másik lebontásának kérdésére. Tulajdonképpen ez az a pont, amely a legegységelműbben túlmutat a módszertanon, és az episztemológiai kérdések átfordulnak ontológiai problémákba: az érzékszervi etnográfia (*sensory ethnography*) innen nézve több, mint módszertan, vagy ha az oksági kapcsolatot megfordítjuk, akkor ez az elméleti pozíció teszi szükségessé az újszerű adatgyűjtési technikák meghatározását és alkalmazását.²⁵ Csordas ennek kapcsán a jelenségekhez való visszatérésről beszél (*return to the phenomena*), amely tárgy és alany relációját különböző szubjektumok közötti kapcsolatként keretezi újra.²⁶ A megközelítés tagadja a kultúra, s annak különböző területeinek objektíválható valóságát, lebontja az intézmények, társadalmi csoportok makronyelvezetét, s ehelyett a társadalmi interakciók és interszubjektív tapasztalatok felé fordul.²⁷ Az irányzat, a fenomenológiai antropológia ilyen értelemben tagadja a kultúra objektívált valóságként való elbeszélhetőségét, s az objektíváló elbeszélésekkel legfeljebb mint a kulturális valóság részével számol, amely a tudomány tárgyaként, de nem megközelítésmódjaként lehet releváns: a kultúra nem szöveg, de szövegesíthető.²⁸

Mindezzel összefüggésben a folyamatok során megélt, legfeljebb másodlagos szinten „szövegesíthető” tapasztalatok válnak elsődlegessé. Miközben tehát a maga közvetlenségében elzárt valóság feltételezése látszólagos kapcsot jelent a korábbi konstruktivisták megközelítésekkel, addig az ekként feltároló, létrejövő tudást nem egy nyelvileg, a diskurzusok által meghatározott társadalmi gyakorlatként fogják fel,²⁹ és kilépnek a kultúra szöveges metaforájának keretrendszeréből.³⁰ A tapasztalat és a megélés kutatása tehát nemcsak a szilárd kategóriák, struktúrák, hanem a rögzült jelentések és az eseményektől elvonatkoztatott absztrakt, kognitív jelentések interpretációs gyakorlataival is szakít akkor, amikor a történések és folyamatok sűrűjében folyama-

²¹ vö. Herzfeld 2008: 432.

²² A későbbiek során még kifejtem, de már itt megjegyzem, hogy ez az elsődleges absztrakciónkat, a nyelvet is magába foglalja.

²³ Klekot 2021.

²⁴ Ingold 2000: 16.

²⁵ S egyben ez az a pont, amely a szenzorális tapasztalatok szerepét hangsúlyozó kutatókat leginkább megosztja. Lásd Pink 2015: 9–11.

²⁶ Csordas 1993: 149.

²⁷ Wilhelm 1999: 139–140.

²⁸ Csordas 1993: 152.

²⁹ Verne 2023: 112–113.

³⁰ vö. Geertz 2001.

tosan újjászülető társadalmi valóság megragadása artikulálódik a szaktudomány fő célkitűzéseiként.³¹

E ponton már tulajdonképpen el is léptünk Csordas alapszövegétől, s a közelebbi olvasat, a szöveg kontextualizálása után messzebből tekinthetünk az érzékszervi etnográfira és a fenomenológiai antropológiára. Madártávlatból világosan látszik, hogy a megközelítésmód egyik kulcsfogalma a tapasztalat (*experience*), amely nem a maga közvetlenségében feltáruló, hanem az egyén belső valóságában közvetett módon megjelenő világ tapasztalata. Ekképp a tapasztalat szembeállítható az adat fogalmával,³² a tapasztalat megragadására törekvő megközelítések pedig a kultúra szilárd keretek közötti leírásának.

Ugyanakkor más antropológiai kulcsfogalmakhoz – például a kultúrához³³ – hasonlóan a tapasztalatnak a pontosabb meghatározásai egyben vitatottabbak is, sok esetben konvencionálisan elfogadott értelemben, közelebből nem definiált fogalomként használják.³⁴ Mindenesetre az egyik – az etnográfiai gyakorlathoz talán közelálló – megközelítés szerint a tapasztalat nem a szubjektum vagy az objektum, az én vagy a másik tapasztalata, hanem két szubjektum találkozásából, találkozásakor jön létre (*encounter*), s ilyen értelemben nem *valakinek*, hanem *valaminek* (kinetikus) tapasztalata.³⁵

A kutatás a tapasztalatot egyszerre hozza mozgásba a kutatás *módjaként* és *céljaként*.³⁶ Az elmélet és a gyakorlat egymásrataltsága az empiria szintjén azt jelenti, hogy a tárgyalt keretben dolgozó kutatók újragondolják vagy mellőzik a klasszikus szöveges adatfelvételi technikákat, és az önmagában álló vagy a tevékenységek lefordításaként létrejövő szöveg helyett a tevékenység aktualitása kerül előtérbe. A kinetikus tapasztalatokra ebben az összefüggésben helyeznek hangsúlyt,³⁷ és éppen ezek

³¹ Jackson 1999, Ingold 2000.

³² vö. Pink 2015: 4–5.

³³ vö. Hall 1981: 20–21.

³⁴ Lásd Desjarlais 2023: 103–105; Schnegg 2023a: 136–137.

³⁵ Pandian 2019: 70–72.

³⁶ Pandian 2019: 49. A tárgy, a mód és cél szoros egymásra utaltsága ugyanakkor nem sajátosan a fenomenológia antropológia irányzatának, hanem általában az antropológia tudományának a sajátossága (vö. Pandian 2019: 74). Az etnográfiai módszerek és gyakorlatok a tágabb tudományos kérdések tükrői, a tudományos kérdések és azok változó iránya értelemszerűen kihat a választott módszerekre. A változások alatt nemcsak a természet-, a társadalom-, és a humántudományok közötti mozgást, a modellváltások sorozatát értem. Példának okáért, a teljes emberi kultúra feltérképezésének igénye megszüli a maga klasztereit, tipológiát, katalógusait, és a kódolható, számszerűsíthető adatsorokat, vagy eleve számszerű adatfelvételi technikákat. A kulturális formák eltűnésének képzete, a dokumentálás, rögzítés, megőrzés igénye azokat az interjú adatfelvételi technikákat, amelyek a szóbeliség közvetítette emlékezetből vagy az írásbeliség rögzült szövegeiből tárják fel a gyakorlat egykori valóságát.

³⁷ Illetve újragondolják a klasszikus interjú módszereket: leegyszerűsítve, a beszédet ténylegesen vagy képletesen összekötik a testi tapasztalatokkal (például a mozgással, gyaloglással) az etnográfus által előidézett vagy lekövetett helyzetekben. Ingold–Vergunst 2008; Pink 2015: 73–93; Schnegg 2023b: 69–70.

dinamikája, a mozgás el nem idegeníthető módon kapcsolódik össze azzal az elméleti pozícióval, amely a mozgásban lévő, a folyamatos születés pillanatában lévő világot próbálja megragadni.³⁸

A mozgáshoz szorosan köthető jellegzetesség, hogy az idő perspektívája leszűkül. Míg a korábbi megközelítésekben a (rég)múltnak vagy a kimerevített, általánosított, az etnográfia időtlen jelenidejének rendkívül nagy szerep jutott, addig ezekben a kutatásokban nem is annyira az elvonatkoztatott jelen, mint az aktuális történések pillanatai kerülnek előtérbe. Ha az idő dimenziója pedig valamilyen irányba kitágul, akkor a távlatot nem feltétlenül a múlt, hanem a jövő jelenti.³⁹

A szubjektumok találkozásaként, interakciójaként felfogott tapasztalat egy horizontálisabb viszonyt sejtet, én és a másik, a kutató és a kutatott dichotóm relációjának felszámolását, de legalábbis a határ elhomályosítását ígéri. Ugyanakkor ez az irányzat – a fentiekkel összefüggésben, a kollaboratív etnográfia szöveges gyakorlataival szemben⁴⁰ – a mellérendelő partneri viszonyt nem feltétlenül a szerzőiség fogalma mentén demokratizálja. Ehelyett a kutatók a horizontális, hosszútávú kapcsolatok alakulása, a közösen átélt tapasztalatok (*co-experience*) mentén világítanak meg tágabb kérdéseket és – minden ironia vagy romantika nélkül – újra használatba veszik például a barátság fogalmát.⁴¹

Végül a megközelítés tagadhatatlanul a reprezentáció válságából nő ki, az objektív megközelítések és a kollektív reprezentációként felfogott kultúrával szembeni szkepszisből.⁴² Ennek tudható be, hogy az elemzések szintjén gyakran felbukkan a tapasztalat és a koncepciók megkülönböztetésének, előbbieknél utóbbiakra való lefordításának elméleti, episztemológiai problémája. A dilemma egyfajta empirikus válaszként előtérbe kerülhetnek a kevésbé világos etnográfiai tapasztalatok és az értekező stíluson túllépő narrációs technikák, az interpretáció szintjén pedig a jelenségeket a túlonltú magabiztos, átfogó nyelvi modellekbe illesztő leírásokkal szembeni szkepszis.⁴³

A TEREP TAPASZTALATA

A színtér augusztus utolsó napjaiban, a történelmi Aranyosszéknek a hegyek által körülölelt síksága. Az Aranyos folyó völgyét átszelő D42-es út a várfalvi leágazás után éles jobb kanyart vesz. A letérő után, a szebb napokat látott Opellal Öcsi bácsi hirtelen U-alakban megfordul, és félreáll az árok mellett. A váratlan manőver hatására összeborulok egy zsák frissen megszedett zöldpaszullyal. Ez ugyanakkor kevésbé zavar, mint az újabb munkát jelentő megálló. Az elmúlt napok robotjában elgyötört végtagjaimmal, arcomon nem túl őszinte mosollyal szálllok ki az öreg combiból. A szerszámokat, rekeszeket megragadva átsietünk a forgalmas út túloldalára. Az árkon átkelve, a sáros-

³⁸ Jackson 1996: 4.

³⁹ Pink-Salazar 2017.

⁴⁰ Lásd Nagy 2019.

⁴¹ Martínez 2021; Ridler 1996; Schnegg 2023b: 70–71. Természetesen a két út nem minden esetben párhuzamos, egyes szerzőknél keresztezhetik egymást. Lásd Gay y Blasco–Hernández 2020.

⁴² Schnegg 2023b: 62.

⁴³ Di Puppó 2021; Frederiksen 2021.

sá vált földön keresztül követem Piroska nénit és Öcsi bácsit. Bal kéz felől a kukorica, mi jobbra vesszük az irányt, átkelünk a burgonyák sorain, s megérkezünk a tormaához. A földön, a száradás különböző stádiumaiban, a korábban kiásott gyökerek levelei hevernek halmok szabálytalan sokaságában.

A lassan delelni készülő nap alatt megpróbálok szabadulni a csizmámra (értsd: kölcsönscizmámra) tapadt sártól. Miközben Öcsi bácsi eltűnik valahol, Piroska néni egy történetet idéz fel. Nem először hallom. Az anekdota szerint két ismerősük segített nekik a gazdaságban. A munka nem nagyon égett a kezük alatt. Meg-megálltak, szemüket körbejárták az elterülő hegyeken, s egyikük ihletetten felsóhajtott: „Tiszta Alaszka!” Piroska néninek mondásává vált ez a felkiáltás. Ott és akkor csak az ismétlések és jókedélyű felevenítés miatt tudom, hogy ez egy fontos és vicces történet lehet.

Visszatekintve jöttem rá, hogy a történet tulajdonképpen humoros példázat. Dologidőben nincsen idő befogadni az elterülő táj valóban lebilincselő szépségét. Piroska néniék számára a hely nem egy képeslap előtere, hanem egy munkaterület. Nem az őket körülölelő tájat fogadják be vizuálisan, hanem a lábuk alatt elterülő földet mérik fel. Nem állnak meg szemlélődni, a sorokat végigjárva Öcsi bácsi az elvégzendő feladatokat veszi számba, a termény állapotát ellenőrzi. Számol időjárással, beérés-sel, piaci kereslettel, idővel, munkaerővel, tároló- és szállítóképességekkel. Munka közben a tekintetet nem lehet szabadon járatni, a szem a kéz útját kíséri. A gondolat nem szárnyalhat, a test mozgását kell lekövetnie. A közös munka során a termény, a szerszám és a társ hármassága folyamatos figyelmet igényel.⁴⁴

Ahogy Öcsi bácsi visszatér, nekifogunk a tormának. Egy kisebb fejű, a nyéllal egybeöntött fém ásóval forgatja ki őket a földből, amely nagy rögökben tapad a vastag gyökérhez. Piroska néni perel Öcsi bácsival, amiért a sár ellenére ezzel töltjük az időt. A torma helyett lehetne még mogyorót szedni. Előbbi Öcsi bácsi, utóbbi Piroska néni invenciója. Öcsi bácsi most termékkínálatban, Piroska néni pedig megtérülésben gondolkodik. Színesíteni a palettát és növelni a hasznot. Kímélni a testet és megtakarítani az időt. A sár időkiesést jelent. A sár fölösleges bajlódás. A termékbőség büszkeség. Az elmaradás vevőkiesés. A mindig időszükében lévő idős házaspár számára mindegyik fontos szempont. Mondhatnánk, ez a gazda és a kereskedő dilemmája. A köztük lévő dinamika a két szempont folyamatos ütköztetése. Piroska néni és Öcsi bácsi ugyanakor mindkettő egyszerre. A szerepeket a hely, a termény és a pillanat osztja ki.

A konfliktus ugyanakkor nem verbalizálódik, legalábbis sosem a maga absztrakt formájában. A feszültség tapintható. Kelletlen mozdulatok sora, ahogy Piroska néni durván hántja a sarat a tormáról, hogy az csak kopog a csizmáján. Ahogy nagyot lendít a gyökéren és a rekeszbe vágja. Öcsi bácsi háta, ahogy féloldalról veszi a sort. Piroska néni kifakad: „Nézd meg, hogy néz ki a torma! Nézd meg!” A konfliktus két mondatos csúcspontja. Öcsi bácsi válaszként maga elé mormol valamit. Ha nem lennének bennszülött etnográfus, még akár el is hihetném, hogy a közlés tényén túl is volt valami jelentése az elharapott szavainak. Utolsó szónak viszont ez is megteszi.

⁴⁴ Ilyen értelemben osztom Michele Avis Feder-Nadoffnak a flow elmélettel kapcsolatos kritikáját, amelyet mexikói fémműves műhelyben végzett terepmunkája alapján fogalmazott meg. Feder-Nadoff 2021.

Eleinte Öcsi bácsi enyhe félfordulattal felém nyújtja a tormákat. Tompára kopott késsel dolgozom, kiszabadítom a tormákat a sárból. Lassú vagyok, pepecselek, elaprózom. Nem mondják, de érzem abból, ahogy tempót vesztek. Öcsi bácsi már haladtában szórja a sorról a tormákat felém. Odalépni és lehajolni időkiesés és fáradtság. Piroska néni átveszi tőlem a kést. Rám vár a sor, hogy lecsapjam a zöldet. Szorítom a gumicsőnyelű, pengeéles kést. Mindössze egy suhintás, s már hajítom is a tormát a rekeszbe. Legalábbis ez a látott minta. Piroska néni megosztja figyelmét, miközben Öcsi bácsi mozgása diktálja a tempót. Piroska néni a maga dolga mellett rendez, beszél, ellenőriz. Egyszerre kivesszi kezemből a kést, újra bemutatja a feladatot.

A művelet látszólag egyszerű. Sokat nem lehet töprengeni felette vagy beszélni róla. Tisztít, átad. Vág, dob. Mégis tudni kell, hogyan mozogjon a kés, mikor fekszik jól a kézben a torma, mennyire érdemes letisztítani a gyökeret, miként kell megszabadítani a levelektől. A termény egyszerre a durva manipuláció és a finom kímélet tárgya, akadály és cél, bosszúság és öröm.

Kívülről nézve ez még betanított munkának sem minősül. Pedig valójában ez egy be nem tanítható munka. Még ellesni sem lehet, el kell sajátítani. „Rá kell érezni.” Legalábbis ezzel vigasztal Piroska néni, ahogy már a jó kést is átveszi tőlem. Nem sikerül utánoznom. Hol durván és nagyot csapok oda, és túlságosan nagyvonalúan metszem le a gyökér végét, hol pedig finomkodom, és szakadtában felsérül a gyökér. Piroska néni végleg levált a posztomról, egyszerre tisztít és aprít, én pedig jobbhíján kupacba hordom elé a sor mellé hányt tormákat.

A munkával töltött napok hasonló tapasztalatok sorozata. Öcsi bácsiék többnyire annyit szednek, amennyit aznap vagy másnap kivisznek és eladnak a piacon. A paszulyt nem leszedik, hanem megszedik, a betakarítás valójában válogatás. A karókra magasan felfutó paszulyok között áttűz a délelőtti nap. Hol árnyékban, hol verőfényben dolgozunk, mozdulatonként változik, milyenek a látási viszonyok. A levelek között keresem és próbálom kitapintani a babokat. Piroska nénival egyszerre dolgozunk egy-egy karón. Hol függőlegesen, hol vízszintesen osztjuk fel. Piroska néni keze munkájával jelöli ki az irányt. Munka közben történetekkel szórakoztat. Én próbálom lekövetni a mozgását. Keresem a babokat. Igyekszem részt venni a társalgásban. A leveleken álló víz permetként hullik ránk az erőteljesebb mozdulatokra. Piroska néni átnézi a kosarat és diszkrétén kiszór néhány babot. Éretlenül szedtem le őket. A mozdulat egyszerre figyelmeztetés, diszkrét kímélet és cinkosság.

A finom non-verbális kommunikációt az általam magabiztosabban kezelt kódra váltom. Megkérem Piroska nénit, mondja el, mit rontok el. Elém tesz paszulyokat. Formákról, textúrákról, árnyalatokról beszél. A beszéd ugyanakkor csak kíséri a példaként mutatott, kezembe nyomott babokat: „Látod, hogy ennek más a színe?” „Érzed, hogy ez keményebb?” „Nézzed, milyen a szeme!”

Petrezselyemzöldet szedünk. Ez a kávé-pénz, ahogy Piroska néni tréfálkozik velem: „Na, Áron, ihatunk kávét? Lássuk, hány petrezselymet adtunk el!” Szedéskor nem értem a kötést, mint mértékegységet: „Hány szál van egy kötésben?” Piroska néni pedig a kérdésem nem érti: „Amíg olyan szép, tömött nem lesz a formája!” „De hol kell lecsípni, hányat lehet egy gyökérről leszedni, mi számít szép levélnek?” Rengeteg kérdés merül fel bennem. Csak néhányat teszek fel ezek közül, de Piroska néni

mintha az a meggyőződés alakulna ki, hogy először találkozom petrezselyemmel. Míközben dolgozunk, elmondja, mire való, milyen ételekbe lehet tenni. Mintha mégsem lennék bennszülött. Következik a varázslat, a gumival való átkötés mozdulatsora. Pirooska néni keze olyan gyorsan mozog, hogy szemmel is nehéz követni. Két ujjon a megfeszített gumi körül táncolja az összefogott szárazakat. Lemondok még a kísérletről is, hogy követni próbáljam a példáját.

Pirooska néni ebéd után otthon marad. Öcsi bácsival krumpliszedés után, már nyugtakerék érünk ki a dinnyeföldre. A lassan beálló sötétben óvatosan járok a dinnyék között Öcsi bácsi nyomában. Hol a földön, hol az emlékezetében járva keres meg egy-egy dinnyét. Lehajol, átforgatja őket, majd rájuk teszi a kezét, mintha csak köszönnék nekik. A fáradságtól elcsigázottan követem ezen a furcsa, lassan sötétbe boruló sereg-szemlén. Egy ponton megkérdelem, mit is csinálunk. Öcsi bácsi ekkor beavat. A szár állapotát figyelni meg. A kézrátétel pedig egyfajta mérés. Öcsi bácsi közelebb int, és lehajolunk egy dinnye mellé. Lassan, egyenletes mozgást kifejtve, tenyerét szélesen kinyitva nehezedik rá a dinnyére. Halk szisszenést, szusszanást vár. Egy hangot, amelyet talán a kezével hall meg. Ez jelzi, hogy megérett. Felemeli és a kezembe nyomja a kísérleti példányt. A dinnye megfelelt – Öcsi bácsi kérdésére és elvárásának. Betes-kelem az autóba.

ÖSSZEGZÉS

A szkeptikusabb olvasó a megközelítésmód alkalmazásának kísérletében talán csak a fizikai munka tapasztalatának entellektüel feldolgozási kísérletét látja. A rövid ösz-szegzésben nem célozom ezt a gyanút nagyratörő általánosítások megfogalmazásával elhessegetni. A néprajztudományban a konkrét anyagtól elrugaskodó magyarázatokkal szemben mindig is uralkodott egyfajta egészséges székszis, s az elméletellen-esség kritikai pontjainak éppen a fenomenológiai szemléletmód mutathatja meg a pozitív oldalát.

Kutatási beszámolómmal nemcsak a módszertan alkalmazását próbáltam demonstrálni, de egyben az elméleti bevezetőben vázolt képet is igyekeztem árnyalni. Az érzékszervi etnográfia és a fenomenológiai antropológia vázlatánál a retorikai cél-jaim miatt a különbségeket, újításokat domborítottam ki. Ugyanakkor a módszertani szemlélet és az elméleti kiindulópont sok esetben éppen a klasszikus témákat, ese-temben a mezőgazdaság, az intenzív földművelés, a piacozás kérdéseit érinti. A meg-közelítésmód többek között éppen abban segíthet, hogy ezekhez a sokszor körüljárt, s látszólag kimerített témákhoz annak reményben nyúlhassunk vissza, hogy valami újat tudunk mondani.⁴⁵

A nóvumot tereptapasztalataimban és témámban a narráción kívül eső testi tudás-formákban véltem felfedezni. Olyan tudásokét, amelyeket a klasszikus interjú mód-szerekkel nem lehetne felszínre hozni, a megfigyelői tekintet pedig átsiklana fölöttük. Az absztrahálásnak, a verbalizációnak ellenálló, reflektálatlan, kontextuális, testi, ki-

⁴⁵ vö. Arantes 2021: 63–65.

zárólag tapasztalatilag hozzáférhető tudását, amely a közös munka jelentette találkozásban bontakozik ki. S mi más lehetne az etnográfia feladata, mint a megismerés, a rejtett feltárása, a mindennapi mögötti komplexitás felfedezése?

Irodalom

ARANTES, Lydia Maria

2021 On Knitting Ethnography and Navigating Diaries. In Francisco Martínez–Lili Di Puppó–Martin Demant Frederiksen (eds.): *Peripheral Methodologies. Unlearning, Not-knowing and Ethnographic Limits*. 63–80. London–New York: Routledge.

GAY Y BLASCO, Paloma – HERNÁNDEZ, Liria

2020 *Writing Friendship. A Reciprocal Ethnography*. Palgrave Macmillan

BONDEA, Vivien

2023 Egy lokális táncművészet funkcióinak antropológiai értelmezése. *Táncstudományi Tanulmányok*. XXIV. 76–107.

CLASSEN, Constance

2012 *The Deepest Sense. A Cultural History of Touch*. Urbana–Chicago–Springfield: University of Illinois Press

CSORDAS, Thomas

1993 Somatic Modes of Attention. *Cultural Anthropology* VIII (2), 135–156.

DI PUPPO, Lili

2021 At the Core, Beyond Reach. Sufism and Words Flying Away in the Field. In Francisco Martínez–Lili Di Puppó–Martin Demant Frederiksen (eds.): *Peripheral Methodologies. Unlearning, Not-knowing and Ethnographic Limits*. 17–30. London–New York: Routledge.

FREDERIKSEN, Martin Demant

2021 Shadows of Meaning. Rethinking Social Dramas Through Absurdist Theatre in a Georgian Wedding. In Francisco Martínez–Lili Di Puppó–Martin Demant Frederiksen (eds.): *Peripheral Methodologies. Unlearning, Not-knowing and Ethnographic Limits*. 31–44. London–New York: Routledge.

GEERTZ, Clifford

2001 [1973] Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez. (ford. Berényi Gábor) In Clifford Geertz: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. 194–226. Budapest: Osiris.

HAN, Byung-Chul

2022 [2018] *A föld dicsérete. Utazás a kertbe*. (ford. Zilahi Anna) Budapest: Typotex

HERZFELD, Michael

2008 Senses. In Antonius C.G.M. Robben–Jeffrey A. Sluka (eds.): *Ethnographic Fieldwork. An Anthropological Reader*. 431–442. Oxford: Blackwell.

INGOLD, Tim

2000 Culture, Nature, Environment. Steps to an Ecology of Life. In Tim Ingold: *The Perception of the Environment. Essays in Livelihood, Dwelling and Skill*. 13–26. London–New York: Routledge.

- INGOLD, Tim – VERGUNST, Jo Lee
 2008 Introduction. In Tim Ingold–Jo Lee Vergunst (eds.): *Ways of Walking. Ethnography and Practice on Foot*. 1–19. London–New York: Routledge.
- JACKSON, Michael
 1996 Introduction. Phenomenology, Radical Empiricism, and Anthropological Critique. In Michael Jackson (ed.): *Things as They Are. New Directions in Phenomenological Anthropology*. Bloomington–Indianapolis: Indiana University Press, 1–50.
 1999 *Minima Ethnographica. Objectivity and the Anthropological Project*. Chicago–London: University of Chicago Press.
- KLEKOT, Ewa
 2021 Acquiring Mētis in Ceramic Production. Patterned Changes and Peripheral Participation. In Francisco Martínez–Lili Di Puppo–Martin Demant Frederiksen (eds.): *Peripheral Methodologies. Unlearning, Not-knowing and Ethnographic Limits*. 81–93. London–New York: Routledge.
- FEDER-NADOFF, Michele Avis
 2021 Hammering on the Edges. Thresholds of Un-knowing in Santa Clara del Cobre, Mexico. In Francisco Martínez–Lili Di Puppo–Martin Demant Frederiksen (eds.): *Peripheral Methodologies. Unlearning, Not-knowing and Ethnographic Limits*. 94–112. London–New York: Routledge.
- MARTÍNEZ, Francisco
 2021 Fooled into Fieldwork. Epistemic Detours of an Accidental Anthropologist. In Francisco Martínez–Lili Di Puppo–Martin Demant Frederiksen (eds.): *Peripheral Methodologies. Unlearning, Not-knowing and Ethnographic Limits*. 146–164. London–New York: Routledge.
- NAGY Károly Zsolt
 2019 A kulturális antropológiai terepmunka módszertana. *Tabula XX* (1–2).
- OKELY, Judith
 1992 Anthropology and Autobiography. Participatory Experience and Embodied Knowledge. In Judith Okely–Helen Callaway (eds.): *Anthropology and Autobiography*. 1–28. London–New York: Routledge.
 2022 Autobiography, Anthropology. A Personal Historical Recollection. *Anthropological Journal of European Cultures XXXI*. (1) 1–11.
- PANDIAN, Anand
 2019 *A Possible Anthropology. Methods for Uneasy Times*. Durham–London: Duke University Press.
- PINK, Sarah
 2015 [2009] *Doing Sensory Ethnography*. London: Sage.
- PINK, Sarah – JUAN, Francisco
 2017 Anthropologies and Futures. Setting the Agenda. In Juan Francisco Salazar–Sarah Pink–Andrew Irving–Johannes Sjöberg (eds.): *Anthropologies and Futures. Researching Emerging and Uncertain Worlds*. 3–22. London–New York: Routledge.

RIDLER, Keith

- 1996 If Not the Words. Shared Practical Activity and Friendship in Fieldwork. In Michael Jackson (ed.): *Things as they are. New Directions in Phenomenological Anthropology*. 238–258. Bloomington–Indianapolis: Indiana University Press.

SCHNEGG, Michael

- 2023a Experience and Concepts. *Zeitschrift für Ethnologie*. CXLVIII. (1) 135–144.
2023b Phenomenological Anthropology. Philosophical Concepts for Ethnographic Use. *Zeitschrift für Ethnologie*. CXLVIII. (1) 59–102.

STOLLER, Paul

- 1989 *The Taste of Ethnographic Things. The Senses in Anthropology*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

VERNE, Markus

- 2023 Experience and Concepts. *Zeitschrift für Ethnologie*. CXLVIII. (1) 111–114.

WILHELM Gábor

- 1999 Geertz után. Interszubjektív találkozások. *Tabula II*. (1) 136–140.

Bakos Áron

Néprajzkutató-muzeológus, Néprajzi Múzeum, Budapest – Egyetemi Tanársegéd, BBTE, Kolozsvár
E-mail: bakos.aron@neprajz.hu

Áron Bakos

Embodied Methods: Experience and Ethnography

Through a series of ethnographic snapshots and a literature review, the study outlines the most important questions, methodological features and approach of the sensory turn and phenomenological trend of anthropology. In an attempt to examine the well-established ethnographic topics of farming and intensive agricultural production, the paper, with a focus on the concept of experience, reflects on what new analytical aspects are revealed by mastering the approach, how issues of less relevance so far are brought to light and how already well-known phenomena are put into a different perspective.